

KAROL HARATYK
Uniwersytet Warszawski*
ANNA KORDASIEWICZ
Uniwersytet Warszawski**

MIĘDZY WIZERUNKIEM A PRAKTYKĄ – DIAGNOZA STANU WYKORZYSTANIA PROGRAMÓW KOMPUTEROWYCH WSPOMAGAJĄCYCH ANALIZĘ DANYCH JAKOŚCIOWYCH W POLSCE¹

Streszczenie

Programy komputerowe wspomagające analizę danych jakościowych (PADJ) są tworzone i rozwijane od lat 80. XX wieku. Ich pojawienie się wiązało się m.in. z postulatem systematyzacji analizy danych jakościowych. Od początku wzbudzały kontrowersje wśród badaczy jakościowych. Najczęściej formułowane były obawy, iż pozbawią one analizę jakościową charakteru interpretatywnego [m.in. Seale 2008]. Współcześnie ich wykorzystanie jest częstsze, ale nie powszechne; również nie wszystkie podręczniki metodologiczne zalecają ich wykorzystanie bądź podkreślają przewagę nad tradycyjnymi technikami analizy (np. sceptyczni wobec wykorzystania programów: Lofland i in. 2010).

W tym tekście pokażemy, dlaczego obraz programów komputerowych w literaturze przedmiotu nazywamy „wizerunkiem” oraz w jaki sposób wizerunek tworzony przez literaturę przedmiotu różni się z praktykami analizy zdiagnozowanymi w trakcie badań przeprowadzonych na potrzeby niniejszego tekstu.

* karolharatyk@gmail.com

** anna.kordasiewicz@gmail.com

¹ Tekst w pierwotnej wersji został wygłoszony jako referat na konferencji „Przyszłość technik badawczych w socjologii”, która odbyła się w dniach 25–26 października 2012 r. w Łodzi. Dziękujemy współuczestnikom konferencji za wszystkie inspirujące uwagi oraz dyskusje w kuluarach.

Autorzy tekstów na temat komputerowej analizy danych jakościowych (KADJ), szczególnie w polskiej literaturze, angażują się w ciągłe ich legitymizowanie. Przybiera ono postać koncentracji na technicznych aspektach analizy w duchu instruktażu, budowania pozytywnego obrazu KADJ oraz wsparcia KADJ o względnie powierzchowne nawiązania do podejścia teorii ugruntowanej. Może to wywoływać wrażenie kreowania wizerunku programów zamiast krytycznej analizy ich możliwości i praktyk ich wykorzystania. Nie sprzyja też rozwojowi dyscypliny. Komunikat płynący z literatury wydaje się częściowo skuteczny. Z jednej strony użytkownicy PADJ doceniają użyteczność KADJ. Z drugiej jednak strony zdają się nie wykorzystywać zaawansowanych opcji tego oprogramowania oraz stwierdzają, że zastosowanie PADJ może utrudniać pogłębienie analizy.

Słowa kluczowe: badania jakościowe, analiza danych jakościowych, komputerowa analiza danych jakościowych (KADJ), metodologiczne zaplecze analizy, teoria ugruntowana

WPROWADZENIE

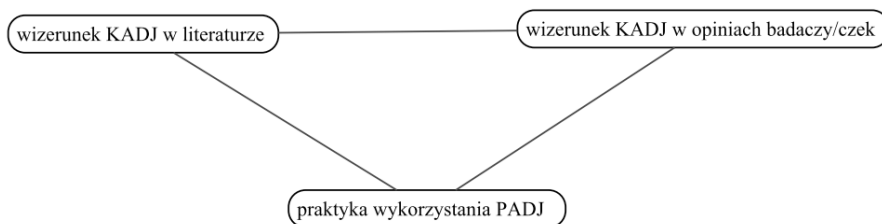
Socjologia jako dyscyplina od swoich początków w ponadprzeciętny sposób zaangażowana była w dyskusję nad swoją istotą i prawomocnością, co zaowocowało określeniem jej stanu jako „chronicznego kryzysu” [Merton 1975] oraz „przerostu refleksji i samokrytycyzmu” [Szacki 1977], który tym bardziej niepokoił, że równolegle upowszechniał się ideał socjologii jako nauki „normalnej” [Szacki 1977: 6].

Dyskurs wokół komputerowej analizy danych jakościowych (KADJ) odzwierciedla te rozterki socjologii. Z jednej strony badacze stosujący programy do analizy danych jakościowych (PADJ) są entuzjastami tego technicznego rozwiązania, z drugiej strony jednak, wobec sceptycyzmu części środowiska badawczego, zmuszeni są ciągle udowodniać rzetelność analiz prowadzonych za pomocą PADJ, a same te praktyki zaświadczać o braku powszechnej akceptacji dla KADJ. Podobnie jak w swoim czasie socjologia, KADJ powoli toruje sobie drogę do obywatelstwa wśród prawomocnych praktyk badawczych.

Główna różnica polega na tym, że autorzy tekstów na temat KADJ w większym stopniu legitymizują, niż krytycznie analizują ich możliwości, tj. przedstawiając swoje rozważania, koncentrują się na budowie pozytywnego wizerunku PADJ. Skutkuje to napięciem i rozbieżnościami pomiędzy trzema wymiarami funkcjonowania KADJ w obiegu naukowym i badawczym w Polsce: „wizerun-

kiem” w literaturze, obrazem wśród osób stosujących PADJ oraz ich rzeczywistym wykorzystaniem. Trzy wymiary funkcjonowania KADJ przedstawiliśmy schematycznie na rysunku 1.

RYSUNEK 1. Schemat pojęciowy. Wizerunek i praktyka komputerowej analizy danych jakościowych

Nasz tekst jest uporządkowany według tego schematu: omawiamy kolejno wizerunek KADJ w literaturze, przedstawiamy praktykę wykorzystania PADJ i obraz KADJ wśród użytkowników, obie te kwestie rekonstruujemy na podstawie przeprowadzonej przez nas ankiety. W opisie funkcjonowania KADJ w Polsce odwołujemy się również do własnej praktyki analitycznej, na której podstawie rekonstruujemy możliwości programów. Tekst, który proponujemy, jest z jednej strony przejawem „refleksji i samokrytycyzmu” w obszarze KADJ. Z drugiej jednak strony mamy nadzieję, że postawiona w nim rzetelna diagnoza przyczyni się do rozwoju teorii i praktyki analizy danych jakościowych w Polsce.

KONCEPCJA I OPIS BADANIA

W ramach badań nad funkcjonowaniem KADJ w Polsce przeprowadziliśmy wtórną analizę literatury dotyczącej KADJ oraz analizę danych z ankiety internetowej, poświęconej kwestii analizy danych jakościowych, w której wzięli udział polscy badacze akademicy i pozaakademicy. Ankieta została przeprowadzona w dniach od 1 października do 31 grudnia 2012 r. i wypełniło ją 201 badaczy i badaczek. Ankieta była poprzedzona pilotażem, połączonym z uzyskaniem obszernych komentarzy i uwag do poszczególnych pytań, które zostały uwzględnione przy opracowaniu ostatecznego kształtu narzędzia. Przewodnie pytania badawcze dotyczyły rzeczywistych praktyk analizy danych jakościowych oraz zaplecza teoretycznego analizy. Badanie to – z tego, co nam wiadomo – jest

pierwszą w Polsce próbą przyjrzenia się analizie danych jakościowych w sposób systematyczny².

Informacja o ankiecie była rozsyłana do instytucji akademickich, firm badawczych, organizacji pozarządowych oraz do konkretnych badaczy w Polsce. Badanie nie miało charakteru reprezentatywnego. Scharakteryzujemy krótko respondentów, którzy wzięli udział w ankiecie. 64% respondentów stanowiły kobiety, 36% mężczyźni. 56% uczestników badania należało do grupy wiekowej 25–34 lata, kolejne 22% do grupy 35–44 lata. 6% było młodszych niż 25 lat, a 17% – starszych niż 44 lata. Najwięcej odpowiedzi uzyskaliśmy od osób, które jako główne miejsce pracy wskazały województwa mazowieckie (49%), małopolskie (16%), łódzkie (9%) i wielkopolskie (8%); z większości pozostałych województw uzyskaliśmy po kilka odpowiedzi. 86% uczestników zadeklarowało, że badania stanowiły najważniejszą lub co najmniej ważną część ich aktywności zawodowej w ciągu ostatnich 3 lat. Tylko 14% badanych prowadziło wyłącznie badania ilościowe – te osoby były pytane o opinie, a nie o praktykę analizy danych jakościowych. 28% pracowało tylko na uczelni, 18% tylko w firmie badawczej, 46% osób łączyło te dwa rodzaje miejsc pracy. 7% pracowało badawczo w innych podmiotach, głównie organizacjach pozarządowych. 93% uczestników badania ma wykształcenie wyższe, wśród nich 33% stanowią osoby ze stopniem doktora, 40% osoby w trakcie studiów doktoranckich, 10% osoby ze stopniem doktora habilitowanego. 66 osób zadeklarowało korzystanie z programów do analizy danych jakościowych (stanowi to 35% uczestników badania).

OGRANICZENIA I SPECYFIKA PRÓBY

Jak widać z powyższego zestawienia, w badaniu nadreprezentowani byli badacze młodszy, silnie związani z akademią, w większości zatrudnieni w wiodących ośrodkach akademickich w Polsce. Z dwóch powodów sądzimy, iż udział osób korzystających z programów komputerowych do analizy danych jakościowych (35%) jest przeszacowany. Po pierwsze, ankieta została rozesłana m.in. za pomocą sieci osób zainteresowanych KADJ. Po drugie, w odpowiedzi na pytanie o powszechność zastosowania PADJ w badaniach akademickich oraz pozaakademickich w Polsce odpowiednio 53% i 41% respondentów oświadczyło, iż KADJ

² Ankieta została zaprojektowana przez autorów tekstu i stanowi pierwszy etap większego projektu badawczego dotyczącego analizy danych jakościowych. Składała się z następujących części: Dane wykorzystywane w badaniach, Zaplecze teoretyczne badań, Praktyka analizy danych jakościowych oraz Stan jakościowych badań w Polsce.

jest niemal niestosowana lub stosowana przez mniejszość badaczy, natomiast 33% osób w przypadku badań akademickich i 38% w przypadku badań pozaakademickich zadeklarowało, że nie ma wiedzy w tej kwestii. Wynika z tego, że respondenci byli dość wysoko wyspecjalizowanymi przedstawicielami swojego środowiska i w ten sposób będą traktowane ich wypowiedzi.

Wyniki ankiety potraktujemy ilustracyjnie ze względu na jej niereprezentatywny charakter. Z powodu wielkości próby oraz celu badania przy analizie danych posłużymy się prostymi technikami i potraktujemy te dane ilościowe możliwie „jakościowo”, koncentrując się na zależnościach oraz zróżnicowaniach. Zdajemy sobie sprawę z wyzwania, jakim jest prowadzenie badań ilościowych na temat analizy jakościowej. Dzięki ankiecie udało nam się uzyskać pewien ogólny obraz, od którego pragniemy rozpocząć bardziej pogłębione badania metodologiczne poświęcone kwestii KADJ przy użyciu technik jakościowych. Powyższy dobór próby paradoksalnie nie musi zostać uznany za wadę naszych badań. Jeśli założymy, że wypełnieniem ankiety w większym stopniu zainteresowani byli badacze bardziej zorientowani na kwestie metodologiczne oraz częściej stosujący PADJ, wówczas naszego wnioskowania nie osłabiałby nielosowy dobór próby.

WIZERUNEK KADJ W LITERATURZE

Niejasność postępowania analitycznego w badaniach jakościowych wymienia się jako jedną z barier ich rozwoju i zagrożenie dla ich wiarygodności [m.in. Silverman 2004, 2007, Lofland i in. 2010]. Eksplikacja analizy należy do rzadkości, przez co powstaje wrażenie anegdotyzmu [Silverman 2004] lub ilustracyjnego traktowania materiałów empirycznych. Jako remedium powtarza się postulat systematyzacji indywidualnej praktyki analizy danych jakościowych (m.in. przy użyciu programów komputerowych). Za postulatem tym zazwyczaj nie postępują jednak metodologiczne projekty badawcze, które miałyby, podobnie jak to ma miejsce w przypadku np. studiów nad wpływem sformułowania pytania w ankiecie na odpowiedzi (np. Sułek 2001), przyczyniać się do wypracowania rzetelnej i powszechnie akceptowanej metodologii badań jakościowych. Problemem analizy danych jakościowych wspomaganej komputerowo jest brak refleksji z poziomu meta. Zazwyczaj mamy do czynienia z metodyką, a nie metodologią analizy komputerowej. Proponowane w niniejszym tekście podejście wychodzi naprzeciw tym niedostatkom. Poniżej przedstawiamy specyfikę literatury dotyczącej KADJ w Polsce.

SPECYFIKA POLSKICH TEKSTÓW O KADJ

Wykorzystanie PADJ nie jest w Polsce rozpowszechnione. Również w polskiej literaturze metodologicznej występują jedynie pojedyncze opracowania tego tematu: Trutkowski 1999, Wilk 2001; Bieliński, Iwińska, Kordasiewicz 2007; Budziszewska 2010; Brosz 2012 oraz Niedbalski, Ślęzak 2012 (wydaje nam się, że ta lista jest wyczerpująca)³. Przedmiotem analizy w tej części tekstu będą wspólne tendencje tych nielicznych opracowań przedmiotu.

W związku z zastrzeżeniami, jakie budzą programy, i brakiem ich powszechnego zastosowania, szczególnie w Polsce, autorzy tekstów angażują się w ciągłe legitymizowanie przedmiotu swoich tekstów. Przybiera ono postać, po pierwsze, koncentracji na technicznych aspektach analizy w duchu instruktażu, po drugie, budowania jednoznacznie pozytywnego obrazu KADJ, po trzecie, wspierania KADJ o względnie powierzchowne nawiązania do podejścia teorii ugruntowanej.

KONCENTRACJA NA TECHNICZNYCH ASPEKTACH ANALIZY

Analizowane teksty zawierają zawsze wprowadzenie w tematykę KADJ. Na przykład Budziszewska [2010] oraz Niedbalski i Ślęzak [2012] przedstawiają w obszerny sposób możliwości programów (Atlas.ti i NVivo). Niedbalski, Ślęzak [2012] oraz Bieliński, Iwińska, Kordasiewicz [2007], a także Wilk [2001] poprzedzają tekst obszernym wprowadzeniem dotyczącym rodzajów programów i ich rozwoju w czasie. Brosz [2012] swój tekst, zawierający ciekawe rozważania o ogólnych problemach analizy jakościowej, opatruje zrzutami ekranu z opisywanego programu nVivo. W artykule Wilka [2001] znajdziemy część zatytułowaną „Jak wybrać dobry program komputerowy do analizy treści”. Wszystko to sprawia, że teksty mają miejscami charakter raczej instruktażowy czy propedeutyczny niż krytyczny.

BUDOWANIE POZYTYWNEGO OBRAZU KADJ

Opisane powyżej przedstawianie możliwości programów oraz ogólny propedeutyczny charakter tekstów sprawiają, że przeważa w nich zachęta do stosowania programów, osvajanie czytelników z możliwościami i praktyczne wskazówki dla

³ Można zauważyć, że grono osób zajmujących się analizą komputerową stanowią rozproszeni badacze niewiedzący o sobie nawzajem. Dopiero ostatnio (grudzień 2012 r.) w Instytucie Socjologii UW odbyło się pierwsze nieformalne seminarium poświęcone KADJ, zorganizowane przez autorów tekstu oraz Jakuba Niedbalskiego z UŁ.

osób początkujących. Podkreśla się duży potencjał KADJ w zakresie ułatwienia, usprawnienia oraz uwiarygodnienia analizy, co kreuje pozbawiony ambiwalencji, jednoznacznie pozytywny wizerunek PADJ. Paradoksalne potwierdzenie tej tendencji w literaturze dotyczącej KADJ stanowi artykuł Bielińskiego, Iwińskiej oraz Kordasiewicz [2007]. Autorzy wprawdzie na poziomie deklaratywnym odzeggują się od wizji PADJ jako analitycznej „magicznej różdżki”, niemniej nie przedstawiając żadnych negatywnych aspektów KADJ oraz koncentrując się na korzyściach przyczyniają się do wytworzenia jednoznacznie pozytywnego wizerunku PADJ. Podobne uwagi można wysunąć wobec tekstu Niedbalskiego i Ślęzak [2012]. W związku z tym powstaje wrażenie kreowania wizerunku programów w wyżej wymienionych artykułach zamiast krytycznej analizy ich możliwości i praktyk ich wykorzystania.

ODWOŁANIA DO STRATEGII TEORII UGRUNTOWANEJ

Zarówno w literaturze zagranicznej [np. Lonkila 1995], jak i polskiej autorzy odwołują się do związków podejścia teorii ugruntowanej z KADJ [Niedbalski 2012, Niedbalski, Ślęzak 2012, Budziszewska 2010]. Zwraca się uwagę na terminologię, m.in. programu Atlas.ti, zaczerpniętą wprost z podręczników teorii ugruntowanej [Bieliński, Iwińska, Kordasiewicz 2007]⁴, rodowód programu i fakt napisania przedmowy do niego przez Anselma Straussa [Budziszewska 2010]. Tropi się pokrewieństwo opcji programu NVivo z zaleceniami teorii ugruntowanej [Niedbalski, Ślęzak 2012]. Jednocześnie ci sami autorzy podkreślają, iż nie ma koniecznego związku pomiędzy wyborem strategii ugruntowanej a zastosowaniem PADJ [Budziszewska 2010]; jak również że odwoływanie się do teorii ugruntowanej ma charakter zabiegu marketingowego – teoria ugruntowana, jako rozpoznawane podejście systematyzujące badania jakościowe, ma działać jako „rękojmia systematyczności” analizy komputerowej [Bieliński, Iwińska, Kordasiewicz 2007, Kelle 1997]. Jak pisali Bieliński, Iwińska, Kordasiewicz [2007], programy do KADJ można stosować zarówno w procesie badawczym, którego logika zbliżona jest do strategii teorii ugruntowanej, jak i w obrębie po-

⁴ W programie Atlas.ti, jak i w wielu innych PADJ, występują terminy zaczerpnięte z teorii ugruntowanej. Należą do nich, m.in. „open coding” oraz „memoing” (tworzenie notatek, „memo”), ale także samo określenie „kodowanie”, używane również przez nas w tym artykule w sensie „oznaczania kategorią danego fragmentu tekstu” (w programie QSR N6 czynność tę określa się jako „indexing”). Terminy te występują w wielu miejscach na kartach książek twórców strategii teorii ugruntowanej [Glaser i Strauss 1967; Strauss 1987].

dejsćcia ustruktrowanego, m.in. wykorzystując wcześniej wypracowany klucz kodowy. Mimo tych zastrzeżeń powtarzające się odwołania do teorii ugruntowanej w polskiej literaturze dotyczącej KADJ mogą wytworzyć mylne wrażenie konieczności stosowania podejścia ugruntowanego w przypadku korzystania z PADJ. Według nas nie jest to konieczne. Co więcej, mamy wątpliwości, czy rzeczywiście wspomniany Atlas.ti jest programem ułatwiającym analizę danych w duchu teorii ugruntowanej.

Przykładowo, w procesie analizy danych, w podejściu teorii ugruntowanej kluczowe znaczenie ma tzw. metoda ciągłego porównywania podgrup⁵. Niemniej Atlas.ti po pierwsze, nie oferuje specjalnych funkcjonalności ułatwiających zastosowanie tej dyrektywy, po drugie, w stosunku do niektórych innych programów (np. nVivo) wręcz utrudnia systematyczne porównywanie przypadków, poprzez brak możliwości dodania informacji o przypadku⁶.

W konsekwencji można by uznać, że odwołania do teorii ugruntowanej pojawiają się w literaturze w znacznym stopniu ze względów strategicznych – w celu zalegitymizowania KADJ za pomocą względnie akceptowanego podejścia systematyzującego badania jakościowe.

PADJ W LITERATURZE – PODSUMOWANIE

Wobec ciągle nowatorskiego charakteru analizy danych jakościowych wspomaganej komputerowo, nie dziwi, że literatura przedmiotu każdorazowo konstytuuje przedmiot swojego zainteresowania, zakładając (prawdopodobnie trafnie) niewielką wiedzę potencjalnych odbiorców. Ów propedeutyczny charakter tekstów o PADJ w Polsce sprawia jednak, że trudno jest o rzetelne i metodologicznie krytyczne ujęcie tej praktyki, ponieważ autorzy bardziej koncentrują się na uprawomocnianiu i wprowadzeniu do PADJ, niż na jej krytycznym ujęciu. Mimowolnie rekonstruują KADJ jako magiczne usprawnienie analizy. Z kolei powszechne odwołania do teorii ugruntowanej budują mylne wrażenie o konieczności prowadzenia analiz komputerowych w zgodzie z dyrektywami Straussa

⁵ [Patrz: Konecki 2000: 60–76; Glaser, Strauss 1967: 101–116; Strauss 1987: 82–108; Silverman 2004: 179–180]; *theoretical sampling* patrz: [Silverman 2004: 105–108; Glaser, Strauss 1967: 45–78].

⁶ Oczywiście kwestię tę można rozwiązać przez przykładowo odpowiednie posłużenie się opcją przyłączania dokumentów do zbiorów (tzw. *families*) lub zakodowanie pierwszej linijki informacjami o przypadku, a następnie ustawianie w opcjach przeszukiwania zakresu współwystępowania analizowanego kodu z owym kodem informującym o cechach przypadku na cały dokument. Te możliwości nie są jednak wbudowane w program.

i Glasera, pełniąc w istocie w większym stopniu funkcje wizerunkowe niż analityczne. Efektem jest seria zbliżonych publikacji, z których każda odkrywa KADJ na nowo, nie przyczyniając się do rozwoju w tej dziedzinie. Odwołując się do zasygnalizowanych we wprowadzeniu trzech wymiarów funkcjonowania KADJ w Polsce, uważamy, że występuje rozdźwięk pomiędzy jednostronnym wizerunkiem KADJ w literaturze przedmiotu a możliwościami zastosowania programów. Analizując dane z ankiet, będziemy się starali skonfrontować ten wizerunek, po pierwsze, z praktykami wykorzystania PADJ; po drugie, z wizerunkiem KADJ u badaczy. Sposób wykorzystania programów zostanie także skonfrontowany z naszą wiedzą o niektórych możliwościach zastosowania tych programów.

OBRAZ (K)ADJ WŚRÓD UCZESTNIKÓW I UCZESTNICZEK BADANIA

Omawiając wyniki badania, najpierw przedstawimy cele, jakie analizie danych jakościowych stawiają respondenci, oraz ich inspiracje teoretyczne i metodologiczne, koncentrując się w szczególności na deklarowanym przez nich stosunku wobec TU. Następnie omówimy niektóre praktyki KADJ, analizując ich zgodność z dyrektywami TU oraz dwiema strategiami wykorzystania PADJ: jako narzędzia budowania teorii oraz jako narzędzia zmniejszającego pracy i czasochłonność analizy. Analizując wymieniane przez badanych słabe i mocne strony KADJ, odtworzymy obraz KADJ w ich oczach.

INSPIRACJE TEORETYCZNE ORAZ METODOLOGICZNE

Naszych respondentów prowadzących badania jakościowe spytaliśmy, co jest „celem analizy jakościowej w prowadzonych przez nich badaniach”. Zapytaliśmy również o „podejście lub perspektywę teoretyczną, które są im szczególnie bliskie w związku z prowadzonymi przez nich w ostatnich trzech latach badaniami” oraz, „czy w swoich badaniach zazwyczaj stosują konsekwentnie dyrektywy jakiejś metodologii, rozumianej jako podejście opisane w artykułach naukowych bądź podręcznikach” lub też jako „uznane w środowisku podejście badawcze”. Odpowiedzi, które uzyskaliśmy, obrazują poniższe chmury pojęciowe. (Liczba przy etykietce wskazuje liczbę badaczy wymieniających dany cel lub podejście).

RYSUNEK 2. Chmura pojęciowa: cele analizy danych jakościowych (*uwzględniamy te, które wskazały przynajmniej dwie osoby*)

analiza dyskursu (2) analiza emocji (2) analiza konwersacyjna (2) cele marketingowe (6) eksploracja (14) ewaluacja (2)
 interpretacja (5) nasycenie proby (2) opis (4) pogłębienie rozumienia (23)
 pogłębiony opis (6) poznanie postaw opinii norm wartości (10) poznanie (2)
 rekomendacje praktyczne (2) rzetelność (2) teoria ugruntowana w empirii (3) teoria (2) testowanie hipotez (9)
 uchwycenie kontekstu (13) uchwycenie specyfiki (6) uogólnianie (6)
 wpływ na rzeczywistość (2) wsparcie badań ilościowych (24)
 zależy od projektu badawczego (19)
 zrozumienie motywów (8) zrozumienie procesów (6) zrozumienie terenu (4)
 zrozumienie znaczeń (15) zrozumienie (8)

RYSUNEK 3. Chmura pojęciowa: inspiracje teoretyczne w badaniach (*uwzględniamy te, które wskazały przynajmniej dwie osoby*)

actionresearch (8) analiza dyskursu (11) analiza konwersacyjna (3) analiza pol semantycznych (2) analiza treści (3)
 antropologia (12) badania ankietowe (2) badania ilościowe (8) badania rynku (6) badaniaonline (2)
 casestudy (4) eksperyment (2) etnometodologia (6) feminizm (3) fenomenologia (11) gender (2) hermeneutyka (2)
 historia mówiona (2) interakcjonizm (13) interpretatywizm (11) konstruktywizm (12)
 krytyczna analiza dyskursu (6) metoda biograficzna (8) narratywizm (2) neofunkcjonalizm (2)
 neoinstytucjonalizm (6) neopozytywizm (3) obserwacja uczestnicząca (3) perspektywa krytyczna (4) posthumanizm (3)
 poststrukturalizm (4) psychoanaliza (2) semiotyka (2) socjologia rozumiejąca (7)
 socjologia wizualna (10) socjologia zaangażowana (2) strukturalizm genetyczny (2)
 teoria ugruntowana (45) triangulacja (11) wywiad (5)

Polska socjologia jakościowa nie wydaje się narażona na problem tzw. płaskiego empiryzmu. Wprawdzie niektórzy badacze wśród swoich inspiracji wymienili konkretne techniki (np. wywiad indywidualny lub grupowy, badania online, obserwacja uczestnicząca). Niemniej większość respondentów odwoływała się do szerokich podejść teoretyczno-metodologicznych, a ich celem jest zrozumienie rzeczywistości społecznej, a nie tylko opis badanego kontekstu lub wsparcie przy tworzeniu ankiet. Choć teoria ugruntowana dominowała wśród nich, nie jest prawdą – jak nierzadko się twierdzi – że stanowi ona jedyne „ugruntowane” podejście w badaniach jakościowych. Szczególnie popularna wśród respondentów była analiza dyskursu, fenomenologia, podejście interpretatywne, podejście antropologiczne, interakcjonizm symboliczny, konstruktywizm społeczny oraz socjologia wizualna. Gdy jednak naszych respondentów realizujących badania jakościowe zapytaliśmy wprost o teorię ugruntowaną, aż 2/3 spośród nich przyznało, że teoria ugruntowana stanowiła dla nich w ciągu ostatnich trzech lat jeden

z punktów odniesienia (94 osoby; 52%) lub najważniejszy punkt odniesienia (29; 16%).

Jak wskazywaliśmy wcześniej, teoria ugruntowana bywa środkiem legitymizacji nie tylko badań jakościowych, lecz także KADJ. Oczekiwanie, iż badacze stosujący PADJ częściej będą odwoływać się do TU, znalazło w pewnym stopniu potwierdzenie w uzyskanych przez nas danych (tabela 1).

TABELA 1. Teoria ugruntowana oraz programy do komputerowej analizy danych jakościowych

W ciągu ostatnich trzech lat strategia teorii ugruntowanej...	Czy na etapie analizy tekstowych danych jakościowych posługuje się pan/i wyspecjalizowanymi programami wspomagającymi analizę danych jakościowych?		Ogółem
	Tak	Nie	
...nie stanowiła dla mnie ważnego punktu odniesienia w badaniach jakościowych	22%	38%	N=59 33%
...stanowiła dla mnie jeden z punktów odniesienia w badaniach jakościowych	60%	47%	N=93 51%
...stanowiła najważniejszy punkt odniesienia w prowadzonych przeze mnie badaniach jakościowych	18%	15%	N=29 16%
Ogółem liczebność	63 100%	118 100%	N=181 100%

PRAKTYKA WYKORZYSTANIA PADJ WŚRÓD UCZESTNIKÓW BADANIA

Czy TU jest jednak przede wszystkim środkiem legitymizacji badań jakościowych oraz KADJ, czy też stanowi zbiór dyrektyw wyznaczających styl praktyki badawczej? Kluczowy w TU jest proces kodowania, który ma służyć wyłonieniu kategorii, określeniu ich własności i ugruntowaniu teorii w toku wielokrotnego kodowania tych samych danych za pomocą kodów wyłaniających się w trakcie samego procesu kodowania [por. np: Charmaz 2009: 59–96; nt. kodowania obrazów: Konecki 2008]. Ponadto PADJ są zaprojektowane przede wszystkim w celu ułatwienia procesu kodowania oraz analizowania zakodowanych danych. Z tych względów „styl” kodowania uznaliśmy za wskaźnik rzeczywistego zastosowania dyrektyw TU. „Styl” kodowania zdefiniowaliśmy poprzez biegunowe stwierdzenia zamieszczone w tabeli 2. Respondent określał swoje preferencje na czterostopniowej skali, w której wartości skrajne odpowiadały opozycyjnym stwierdzeniom, a wartości środkowe oznaczały większą bliskość praktyki analitycznej respondenta do jednego ze skrajnych stwierdzeń niż do drugiego.

TABELA 2. Praktyka badaczy stosujących PADJ oraz TU⁷ (X – średnia, S – odchylenie standardowe; w nawiasach kwadratowych – procent respondentów zgadzających się z danym skrajnym twierdzeniem spośród tych, dla których TU stanowiła punkt odniesienia)

W ciągu ostatnich trzech lat zazwyczaj... (prosimy o zaznaczenie na skali od 1 do 4, które stwierdzenie lepiej opisuje pana/i działania)	Czy w ciągu ostatnich trzech lat strategia teorii ugruntowanej stanowiła dla pani/pana punkt odniesienia w badaniach jakościowych?					
	Tak		Nie		Ogółem	
	X	S	X	S	X	S
1 – najpierw opracowywałem/łam kody, a następnie kodowałem/łam za ich pomocą dane, raczej nie zmieniając listy kodów lub zmieniając ją nieznacznie [10%]. 4 – listę kodów tworzyłem/łam wyłącznie w trakcie kodowania danych [31%]	2,88	0,971	2,21	0,975	2,73	1,003
1 – kodowałem/łam dane jednokrotnie (raczej nie powracałem/łam do wcześniej kodowanych fragmentów w celu ponownego ich zakodowania) [10%]. 4 – kodowałem/łam dane wielokrotnie (powracałem/łam do wcześniej kodowanych fragmentów w celu ponownego ich zakodowania) [29%]	2,84	0,965	2,00	0,877	2,65	1,003
1 – używałem/łam kodów przede wszystkim jako sposobu na odnalezienie interesujących mnie fragmentów [10%]. 4 – kody były dla mnie przede wszystkim narzędziem tworzenia uogólnień: po zakodowaniu danych tworzę kolejne kody o ogólniejszym charakterze, za których pomocą koduję ponownie dane lub część danych [22%]	2,63	0,951	1,93	0,829	2,48	0,965
1 – już w trakcie kodowania analizowałem/łam dane: przeglądałem/łam zakodowane fragmenty, zliczałem/łam kody, wykonywałem/łam analizy krzyżowe kodów lub analizowałem współwystępowanie kodów itp. (nie wliczając testów rzetelności) [14%]. 4 – dopiero po zakodowaniu danych analizowałem/łam je: przeglądałem/łam zakodowane fragmenty, zliczałem/łam kody, wykonywałem/łam analizy krzyżowe kodów lub analizowałem/łam współwystępowanie kodów itp. (nie wliczając testów rzetelności) [16%]	2,51	0,938	2,50	1,019	2,51	0,948
Ogółem	49		14		63	

Powyższa tabela pokazuje, iż praktyka badaczy stosujących PADJ oraz deklarujących przywiązanie do TU w większym stopniu zbliża się do jej strategii,

⁷ Podane średnie oraz odchylenia standardowe mają charakter ilustracyjny, a ich celem nie jest statystyczny opis polskich badaczy ani nawet tych spośród nich, którzy wzięli udział w referowanym badaniu, ale wskazanie istotnych różnic oraz ich braków. Po pierwsze, sposób dystrybucji ankiety nie pozwala na uprawnione statystycznie uogólnienia na temat populacji badaczy. Po drugie, pozostaje kwestią dyskusyjną sens obliczania średniej oraz odchylenia standardowego na podstawie skali zastosowanej w niniejszych pytaniach. Dlatego też w tabeli w aneksie podajemy liczbę respondentów, którzy dokonali poszczególnych wyborów.

niż to ma miejsce w wypadku pozostałych analityków wykorzystujących PADJ. Również w ich przypadku odbiega ona jednak znacznie od „podręcznikowych” dyrektyw TU. Większość badaczy zdaje się przystępować do kodowania z tzw. startową listą kodów, modyfikując ją w trakcie analizy. 33% badaczy, dla których TU stanowiła ważny lub najważniejszy punkt odniesienia, zazwyczaj nie zmieniała w trakcie kodowania owej początkowej listy kodów lub zmieniała ją nieznacznie. Większości badaczy zdarzało się wielokrotnie kodować te same fragmenty, jednak trzydziestu pięciu procentom zwolenników TU bliżej było do deklaracji kodowania danych jednokrotnie, a 49% spośród nich w większym stopniu używała kodów jako sposobu na odnalezienie interesujących fragmentów danych, a nie jako narzędzia tworzenia uogólnień.

Nieortodoksyjny charakter TU w praktyce polskich badaczy społecznych potwierdza również poniższa tabela. Zgodnie z założeniami TU w jej pierwotnej wersji (1967) proces gromadzenia danych oraz proces ich analizy powinny być równoczesne i prowadzić do ugruntowania teorii w samych danych, co wymagać miało od badaczy powstrzymania się od porównywania uzyskanych rezultatów z zastanymi teoriami oraz badaniami tak długo, jak to jest możliwe⁸. Ta dyrektywa nie odnajduje żadnego odzwierciedlenia w uzyskanych przez nas odpowiedziach.

TABELA 3. Strategia porównywania wyników badań oraz TU w praktyce badaczy stosujących PADJ

PORÓWNIANIA Z INNYMI TEORIAMI I BADANIAMI W ciągu ostatnich trzech lat zazwyczaj...	Czy w ciągu ostatnich trzech lat strategia teorii ugruntowanej stanowiła dla pani/pana punkt odniesienia w badaniach jakościowych?		Ogółem
	Nie	Tak	
...już podczas kodowania lub analizy staralem/łam się porównywać dane z istniejącymi teoriami lub badaniami	39%	73%	40 66%
...staralem/łam się nie porównywać danych z istniejącymi teoriami lub badaniami, aż do zakończenia analizy	62%	27%	21 34%
Ogółem liczebność	13 100%	48 100%	61 100%

Praktyka wykorzystania PADJ w Polsce odbiega nie tylko od strategii TU, lecz także od możliwości opisywanych przez przywołanych wyżej autorów tekstów na ich temat. Programy te są wykorzystywane przez naszych respondentów przede

⁸ Jest to obiegowe ujęcie TU. W późniejszych wersjach teorii ugruntowanej, explicite odniono rolę zastanej wiedzy i wiedzy doświadczeniowej w budowaniu teorii ugruntowanej (np. Strauss 1987: 10–14).].

wszystkim do kodowania tekstów (59 osób na 61, które udzieliły odpowiedzi na to pytanie) oraz do wyszukiwania fragmentów zakodowanych przy użyciu jednego kodu (42 osoby, 69%); rzadziej w celu wyszukiwania fragmentów zakodowanych przez kombinację dwóch lub więcej kodów (35; 58%); jeszcze rzadziej w celu obliczenia liczby zastosowań kodu, informującej, jak często dany kod lub kody pojawiają się w dokumencie, w całości materiału lub w wybranej grupie przypadków (31; 51%), czy też w celu ustalenia zakresu zastosowania kodu, informującego, jaka część dokumentu lub dokumentów została zakodowana za pomocą danego kodu lub kodów (14; 23%). Analizy korelacji, współwystępowania kodów w obrębie dokumentu/jednostki analizy (41%; 25) są jeszcze rzadsze. Ponadto, niewielu respondentów wykonywało za pomocą tych programów testy rzetelności, pozwalające porównać sposób kodowania tych samych fragmentów przez różnych badaczy lub przez tego samego badacza w różnych momentach (14; 23%), czy wizualizacje (20; 33%), choć ponad połowa badaczy (35; 56%) twierdziła, że wykonywała w toku swojej analizy wizualizacje, co oznacza, że znaczna część tych osób korzystała z innych programów niż wykorzystywane w toku kodowania. Wizualizacje natomiast również przedstawiane są w literaturze nie tylko jako sposób prezentacji danych, lecz także jako narzędzie budowania teorii (np. w przypadku programu Atlas.ti). W tym celu jednak najdogodniej jest je wykonywać w programie, w którym koduje się dane, wykorzystując kody, relacje pomiędzy nimi, zakodowane fragmenty, memo (notatki analityczne) itp. To właśnie te mniej popularne metody pracy z PADJ umożliwiają osiągnięcie rezultatów analitycznych, które bez ich użycia prawdopodobnie nie byłyby możliwe; to one sprawiają, iż KADJ niesie potencjał nie tylko przyspieszenia tradycyjnej analizy danych jakościowych, lecz także zmiany jej metodologii.

PADJ JAKO SPOSÓB NA ZMNIEJSZENIE PRACOCHLONNOŚCI ORAZ CZASOCHŁONNOŚCI ANALIZY

PADJ prezentowane są w polskiej literaturze przede wszystkim jako narzędzie budowania teorii (ugruntowanej), niemniej traktowane mogą być również jako sposób nie tyle na „wysubtelnienie” teorii, ile na przyspieszenie analizy. Szczególnie dwie funkcje PADJ mogą być w tym celu pomocne. Kodowanie automatyczne umożliwia przypisywanie kodów do wyszukiwanych automatycznie przez program fragmentów tekstu (transkrypcji, notatek, danych zastanych) za pomocą określonych przez badacza słów kluczy. Z opcji tej korzystała jednak tylko połowa osób posługujących się PADJ (31 osób; 51%). Ponadto nowsze wersje tych programów (np.

Atlas.ti, Nvivo, MaxQDA oraz istniejący od 2001 r. program Transana) umożliwiają kodowanie nagrań dźwiękowych i audiowizualnych oraz sporządzanie notatek do tych nagrań, co pozwala na zrezygnowanie z czasochłonnego i pracochłonnego procesu transkrybowania, w wypadku braku konieczności prowadzenia bardziej wnikliwych analiz, jak również na rzetelniejszą selekcję danych do transkrypcji w celu przeprowadzenia dokładniejszej analizy jedynie części zgromadzonego materiału. Z kodowania nagrań korzystała jednak tylko 1/4 respondentów (14; 23%). Nieco więcej osób (17; 28%) kodowało w PADJ obrazy lub zdjęcia, co potwierdza wzmiankowaną wyżej popularność tzw. socjologii wizualnej.

NIESPEŁNIONE OCZEKIWANIA. WIZERUNEK KADJ W OPINIACH BADACZY I BADACZEK

Wizerunek KADJ w opiniach badaczy i badaczek ma charakter znacznie bardziej ambiwalentny niż w literaturze przedmiotu. Poniżej przedstawimy jego zarysy, a następnie rozważymy przyczyny tego rozdźwięku.

Paradoksalnie, efekty teoretyczne, metodologiczne oraz praktyczne KADJ prezentowane w literaturze przedmiotu – 1) teoretyczne wysubtelnienie analizy danych jakościowych; 2) jej metodologiczne ugruntowanie oraz 3) zmniejszenie jej praco- i czasochłonności – uzyskują nierzadko znacznie bardziej ambiwalentny charakter lub wręcz obracają się w swoje przeciwieństwo w percepcji KADJ wielu respondentów stosujących PADJ, co prezentuje poniższa tabela. Wyliczone w niej zostały argumenty wymienione przez respondentów, które przyporządkowaliśmy do dwóch szerokich kategorii.

TABELA 4. Wady i zalety PADJ. (Odpowiedzi na pytania otwarte osób posługujących się PADJ. W nawiasach liczba osób wymieniająca dany argument lub typ argumentów).

Jakie są według pani/a	Mocne strony KADJ	Słabe strony KADJ
typ argumentów	pozytywne efekty metodologiczne PADJ (15)	negatywne efekty metodologiczne PADJ (19)
argumenty wymienione przez respondentów	poprawa systematyczności, rzetelności, „dokładności” analizy (7); możliwość tworzenia wizualizacji (3); możliwość wielokrotnej analizy tych samych danych (2); tworzenie zestawień danych i częstości występowania kodów (2); możliwość kwantyfikacji i statystycznej analizy, jak również hierarchizacji cech badanych zjawisk (1); możliwość uchwycenia kontekstu (1)	PADJ kępują socjologiczną wyobraźnię; ograniczają kreatywność badacza, zawężają interpretację (9); utrata kontekstu, trudność uchwycenia związków pomiędzy danymi (7); zawężenie analizy do tego, co można zakodować (3); ograniczenia metodologiczne programów („narzucanie przyjętych przez autorów programów rozwiązań konstrukcyjnych”) (3); „wymuszenie” analizy nadmiernie rozległych materiałów (1)

TABELA 4 cd..

Jakie są według pani/a	Mocne strony KADJ	Słabe strony KADJ
typ argumentów	„techniczne” usprawnienie analizy przez PADJ (39)	pozametodologiczne ograniczenia KADJ (20)
argumenty wymienione przez respondentów	przyspieszenie analizy (26); ułatwienie porządkowania i analizy obszernego materiału badawczego (19); łatwość wyszukiwania cytatów, zakodowanych fragmentów (6); ułatwienie pracy zespołowej, również zdalnej (4); brak konieczności drukowania materiałów (3); wygoda kodowania (2); „łatwość przechodzenia pomiędzy analizami” (1)	wysoka cena programów i konieczność ich aktualizowania (5); pracochłonność i czasochłonność analizy (4); trudność obsługi (3); trudność integracji materiałów analizowanych zespołowo (2); niska jakość wizualizacji lub „outputów” (2); niedogodność pracy przy komputerze (2); niedostosowanie PADJ do pracy w języku polskim (1); zawieszanie się programów, ich niekompatybilność (1); konieczność konwertowania plików (1);
Inne argumenty	elastyczność PADJ (2); łatwość obsługi PADJ (1); brak (1)*	brak (5)*; niedostateczne rozpowszechnienie programów komputerowych do analizy w Polsce, brak standardów i dobrych praktyk analizy (2); brak spójnych, wystandaryzowanych metod kodowania danych (1);
Liczba respondentów, którzy wymienili przynajmniej jeden argument		
	43	36
Liczba wszystkich argumentów wymienionych w sumie przez respondentów (bez uwzględnienia odpowiedzi „brak”)		
	80	49

* Liczba respondentów, którzy explicite stwierdzili w odpowiedzi na pytanie, iż PADJ pozbawione są wad lub zalet. Nie wliczono do tej liczby respondentów, którzy nie udzielili odpowiedzi na te pytania.

Nieco więcej respondentów dostrzegało mocne (43 osoby), niż słabe strony (36 osób) KADJ. Istotniejsze jest jednak, iż stosunkowo niewielu respondentów wymieniło tylko mocne (10) lub tylko słabe (3) strony. Co interesujące, wśród słabych stron niemal równie często pojawiały się opinie o negatywnym wpływie PADJ na metodologię badań jakościowych (19), co i narzekania na pozametodologiczne ograniczenia KADJ (20). Jeśli chodzi o mocne strony, badacze znacznie częściej chwalili techniczne udogodnienia analizy dzięki PADJ (39) niż ich pozytywny wpływ na metodologię badań jakościowych (15). Nieco więcej osób (19) wskazało na negatywne efekty metodologiczne niż na pozytywne (15). Połowa spośród nich (8) wskazała na oba te efekty.

Powyższy obraz kontrastuje nie tylko z wizerunkiem KADJ w literaturze przedmiotu, ale i z celami analizy naszych respondentów oraz charakterem podejść teoretycznych i metodologicznych, w których są one zanurzone (por: rysunki 2 i 3). Co więcej, wobec celów, jakie analizie danych jakościowych stawiali respondenci, waga argumentów na rzecz negatywnej oceny wpływu PADJ na

metodologię badań zdaje się większa niż waga argumentów przeciwstawnych. Podstawowa zaleta PADJ w świetle tych wypowiedzi ma charakter przede wszystkim ilościowy, a nie jakościowy – umożliwiają one szybsze uzyskanie efektów analitycznych, które bez tych programów również byłyby możliwe do osiągnięcia. Nie pojawiły się natomiast opinie o niemożności uzyskania identycznych efektów bez zastosowania PADJ, co obrazuje poniższa wypowiedź: „Szybkość, dokładność, możliwość uchwycenia relacji, które «na piechotę» «wyszłyby» może znacznie później; łatwość przechodzenia pomiędzy analizami, możliwość analizy grupowej i wiele, wiele innych zalet”.

W świetle uzyskanych przez nas opinii stosowanie PADJ obarczone jest jednak ryzykiem niespełnienia misji socjologii, czyli oddalenia się od celów analizy (rysunek 2); ich techniczne możliwości stanowią nie tylko ułatwienie pracy badawczej, lecz także pokusę krępującą wyobraźnię socjologiczną, co ilustrują przykładowe wypowiedzi badanych przez nas osób: „Ryzyko polega na poświęceniu większej uwagi programowi i opcjom, które oferuje, niż materiałowi, który ma być analizowany. Po wstępnym kodowaniu odkryłam, że dużo więcej pomysłów interpretacyjnych przychodzi mi do głowy, gdy tworzę tekstowe notatki interpretujące wywiady, zamiast dalej pracować nad drzewem kodowym i raz jeszcze kodować materiał”; „Ograniczenia wielkości monitora, czasem tapczan jest większy i pojemniejszy”; „Materiały tracą kontekst, trzeba je dobrze opisać wcześniej”; „Istnieje problem pomijania części materiału, jeżeli jego zawartość nie pokrywa się z ramami kodowania”; „Kodowanie może zablokować twórczą analizę przy badaniach o złożonych metodologiach – np. badaniach terenowych. Programy takie są użyteczne w niewielkim stopniu, np. tylko do analizy wywiadów”; „Automatyzacja – brak empatii”.

PRZYCZYNY ROZDŹWIĘKU

Jakie są przyczyny rozdźwięku pomiędzy obrazem KADJ w literaturze przedmiotu oraz w opiniach praktyków badań jakościowych? Jak wskazywaliśmy, możliwości PADJ nie są w pełni wykorzystywane w praktyce badawczej w Polsce. Po pierwsze, związane może to być z brakiem odpowiedniego programu kształcenia w kierunku KADJ na polskich uczelniach. Połowa spośród respondentów stosujących PADJ (34 osoby) przyznała, że ich obsługi nauczyła się samodzielnie; znacznie mniej osób nauczyło się tego w trakcie zajęć na uczelni (11; 17%), komercyjnego szkolenia (8; 13%) lub od znajomego (6; 10%). Po drugie, wynikać to może jednak również z presji czasu oraz z presji ekonomicznej. Wśród respondentów prowadzą-

cych akademickie badania jakościowe połowa (68 osób) stwierdziła, że w swoich badaniach akademickich stosuje konsekwentnie dyrektywy jakiejś metodologii opisanej w artykułach naukowych, podręcznikach lub uznanej w środowisku badaczy; połowa z nich natomiast (66 osób) temu zaprzeczyła. Jako przyczyny 1/5 spośród nich podała ograniczenia finansowe (15; 23%) lub czasowe (12; 18%) badań. W wypadku badań pozaakademickich, prowadzonych przez firmy badawcze lub organizacje pozarządowe, dyrektywy uznanej metodologii konsekwentnie realizuje 1/3 (42 osoby) badaczy, natomiast 2/3 (87) przyjmuje bardziej eklektyczne podejście, motywując to częściej presją czasu (20 osób; 25%) niż presją ekonomiczną (13; 16%). Po trzecie, może to być również spowodowane niedostatkami istniejących podejść metodologicznych lub niedostosowaniem PADJ do podejść preferowanych przez badaczy. Brak metodologicznej ortodoksji największej osób (48; 73% w wypadku badań akademickich oraz 60 osób; 74% w wypadku badań pozaakademickich) uzasadniało potrzebą lub koniecznością stosowania podejścia eklektycznego i łączenia elementów różnych metodologii.

Niektóre utrudnienia w stosowaniu strategii TU za pomocą KADJ wskazaliśmy wyżej. Ograniczenia PADJ w prowadzeniu analizy konwersacyjnej czy też analizy narracyjnej wywiadów biograficznych zdają się jeszcze większe. Powodować to może zniechęcenie do stosowania PADJ mimo początkowego zainteresowania nimi.

ZAKOŃCZENIE

W polskiej socjologii występuje podwójny rozdzwitek dotyczący PADJ: pomiędzy wizerunkiem KADJ w literaturze metodologicznej a obrazem w opiniach samych badaczy ją stosujących, jak również pomiędzy możliwościami oferowanymi przez te programy a praktykami ich zastosowania. W polskiej literaturze PADJ przedstawiane są jako magiczne rozwiązanie problemów analitycznych, autorzy koncentrują się na technicznych aspektach i wpisują zastosowanie PADJ w logikę teorii ugruntowanej. Bardziej ambiwalentny charakter zyskują one w opiniach ich użytkowników, którzy doceniają techniczne udogodnienia oferowane przez nie (w szczególności przyspieszenie pracy i porządkowanie danych), nierzadko twierdząc jednak, że mogą one utrudniać osiągnięcie celu analizy jakościowej – pogłębionej interpretacji świata społecznego.

Ponadto teoria ugruntowana – wskazywana często jako metodologia leżąca u podstaw KADJ – pełni w większym stopniu funkcję legitymizacji badań jakościowych i KADJ aniżeli rzeczywiście ukierunkowuje praktykę analityczną.

Sposób wykorzystania PADI przez osoby deklarujące, iż TU stanowi dla nich ważny punkt odniesienia, odbiega istotnie od jej dyrektyw. Zarazem przynajmniej część PADI pozbawiona jest istotnych funkcji, które rzeczywiście umożliwiałyby konsekwentne rozwijanie TU.

PADI wciąż stosowane są w polskich badaniach jakościowych w nader ograniczonym stopniu w dwojakim znaczeniu: po pierwsze, KADI stosuje mniejszość analityków danych jakościowych, po drugie, funkcje oferowane przez te programy wykorzystywane są w niewielkim zakresie.

ANEKS

TABELA: Praktyka badaczy stosujących PADI oraz TU – liczebności (*W nawiasach kwadratowych – procent respondentów zgadzających się z danym skrajnym twierdzeniem spośród tych, dla których TU stanowiła punkt odniesienia*).

W ciągu ostatnich trzech lat zazwyczaj... (prosimy o zaznaczenie na skali od 1 do 4, które stwierdzenie lepiej opisuje pana/i działania)	Czy w ciągu ostatnich trzech lat strategia teorii ugruntowanej stanowiła dla pani/pana punkt odniesienia w badaniach jakościowych?			
	Tak	Nie	Ogółem	
1 – najpierw opracowywałem/łam kody, a następnie kodowałem/łam za ich pomocą dane, raczej nie zmieniając listy kodów lub zmieniając ją nieznacznie [10%] 4 – listę kodów tworzyłem/łam wyłącznie w trakcie kodowania danych [31%]	1	5	3	8
	2	11	7	18
	3	18	2	20
	4	15	2	17
1 – kodowałem/em dane jednokrotnie (raczej nie powracałem/łam do wcześniej kodowanych fragmentów w celu ponownego ich zakodowania) [10%] 4 – kodowałem/łam dane wielokrotnie (powracałem/łam do wcześniej kodowanych fragmentów w celu ponownego ich zakodowania) [29%]	1	5	4	9
	2	12	7	19
	3	18	2	20
	4	14	1	15
1 – używałem/łam kodów przede wszystkim jako sposobu na odnalezienie interesujących mnie fragmentów [10%] 4 – kody były dla mnie przede wszystkim narzędziem tworzenia uogólnień: po zakodowaniu danych tworzę kolejne kody o ogólniejszym charakterze, za których pomocą koduję ponownie dane lub część danych [22%]	1	5	5	10
	2	19	5	24
	3	14	4	18
	4	11	0	11
1 – już w trakcie kodowania analizowałem/łam dane: przeglądałem/łam zakodowane fragmenty, zliczałem/łam kody, wykonywałem/łam analizy krzyżowe kodów lub analizowałem współwystępowanie kodów itp. (nie wliczając testów rzetelności) [14%] 4 – dopiero po zakodowaniu danych analizowałem/łam je: przeglądałem/łam zakodowane fragmenty, zliczałem/łam kody, wykonywałem/łam analizy krzyżowe kodów lub analizowałem współwystępowanie kodów itp. (nie wliczając testów rzetelności) [16%]	1	7	2	9
	2	18	6	24
	3	16	3	19
	3	8	3	11
Ogółem		49	14	63

BIBLIOGRAFIA

- Beliński J., Iwińska K., Kordasiewicz A. [2007], *Analiza danych jakościowych przy użyciu programów komputerowych*, „ASK”, 16, s. 89–115.
- Brosz M. [2012], *Komputerowe wspomaganie badań jakościowych. Zastosowanie pakietu NVivo w analizie materiałów nieustrukturyzowanych*, „Przegląd Socjologii Jakościowej”, Tom VIII, Numer 1, s. 98–125.
- Budzińska M. [2010], *Możliwości wykorzystania programu wspierającego jakościową analizę danych – Atlas.ti w psychologicznych badaniach nad narracją*, [w:] M. Straś-Romanowska, B. Bartosz, M. Żurko (red.), *Badania Narracyjne w Psychologii*, Warszawa: Eneteia.
- Charmaz K. [2009], *Teoria ugruntowana. Praktyczny przewodnik po analizie jakościowej*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Franzosi R.S., Doyle L.E., McClelland C., Putnam Rankin and S. Vicari, [2012] *Quantitative narrative analysis software options compared: PC-ACE and CAQDAS (ATLAS.ti, MAXqda, and Nvivo)*, *Quality & Quantity*.
- Glaser B., Strauss A. [1967], *The Discovery of Grounded Theory. Strategies for Qualitative Research*. New York: Aldine Publishing Company.
- Jones M., Diment K. [2010], *The CAQDA Paradox: A divergence between research method and analytical tool*, [w:] *The International workshop on Computer-Aided Qualitative Research Asia (CAQRA2010)* (p. 82–86), The Netherlands: MerlieInstitute.
- Kelle U. [1997], *Theory Building in Qualitative Research and Computer Programs for the Management of Textual Data*, „Sociological Research Online”, 2.
- Koenig [bez daty], <http://www.restore.ac.uk/lboro/research/software/caqdas_primer.php>.
- Konecki K. [2000], *Studia z metodologii badań jakościowych. Teoria ugruntowana*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Konecki K. [2008], *Wizualna teoria ugruntowana. Rodziny kodowania wykorzystywane w analizie wizualnej*, „Przegląd socjologii jakościowej”, tom IV, numer 3, s. 89–115.
- Lewins A., Silver C. [2007], *Using qualitative software: a step-by-step guide*, London: SAGE.
- Lofland J. in. [2009], *Analiza układów społecznych. Przewodnik metodologiczny po badaniach jakościowych*, Warszawa: WN Scholar.
- Lonkila M. [1995], *Grounded Theory as an Emerging Paradigm for Computer-Assisted Qualitative Data Analysis*, [w:] U. Kelle (red.), *Computer-Aided Qualitative Data Analysis*, London: Sage Publications.
- MacMillan K. [2005], *More Than Just Coding? Evaluating CAQDAS in a Discourse Analysis of News Texts*, „FQS”, Volume 6, No. 3, Art. 25, <<http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/28/59>>.
- Merton R. [1975], *Structural analysis in sociology*, [w:] P. Blau (red.), *Approaches to the study of social structure*, New York.
- Miller G., Dingwall R. [1997], *Context and Method in Qualitative Research*, London: Sage Publications.
- Niedbański J. [2012], *CAQDAS – oprogramowanie do komputerowego wspomaganie analizy danych jakościowych. Historia, ewolucja i przyszłość*, referat na: „Przyszłość technik badawczych w socjologii”, 25–26.10.2012, Łódź.
- Niedbański J., Ślęzak I. [2012], *Analiza danych jakościowych przy użyciu programu NVivo a zastosowanie procedur metodologii teorii ugruntowanej*, „Przegląd Socjologii Jakościowej”, tom VIII, numer 1, s. 126–165.

- Seale C. [2008], *Wykorzystanie komputera w analizie danych jakościowych*, [w:] D. Silverman (red.), *Prowadzenie badań jakościowych*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Silverman D. [2009], *Interpretacja danych jakościowych*, Warszawa: WN PWN.
- Silverman D. (red.). [2008], *Prowadzenie badań jakościowych*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Sinkovics R., Alfoldi E. [2012], *Facilitating the interaction between theory and data in qualitative research using CAQDAS*, [w:] G. Symon, C. Cassell (red.), *Qualitative organizational research: Core methods and current challenges*, London: Sage Publications, s. 109–131.
- Strauss A. [1987], *Qualitative analysis for social scientists*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Sulek A. [2001], *Jak działa kwestionariusz? Forma pytania jako źródło zmienności odpowiedzi ankietowych*, [w:] t.a.Sondaż Polski, Warszawa: IFiSPAN, s. 143–173.
- Szaccki J. [1977], *Czy kryzys socjologii*, Warszawa: PWN.
- Trutkowski C. [1999], *Analiza treści wspomagana komputerowo*, „ASK”, 8, s. 113–133.
- Wilc K.M. [2001], *Komputerowe wspomaganie jakościowej analizy danych*, ASK, nr 10, s. 49–63.

Karol Haratyk
Anna Kordasiewicz

BETWEEN THE IMAGE AND PRACTICE: DIAGNOSIS OF THE USE OF COMPUTER ASSISTED QUALITATIVE DATA ANALYSIS SOFTWARE IN POLAND

(Abstract)

Since the beginning in the '80 there were reservations toward CAQDAS among qualitative researchers (e.g. Seale 2000: 154–5). Currently in Poland their use is more common, but not universal and the reservations remained. Taking this into consideration the Polish literature of the subject engage in continuous CAQDAS legitimizing practices instead of offering critics of their capabilities. The legitimizing strategies consist of 1) exploiting the grounded theory (GT) approach to theoretically support the CAQDA, 2) creating the image of an analytical “magic wand”, and 3) each time providing introductory detailed descriptions of software procedures which impedes the papers to develop beyond this basic description. Our paper is based on the pioneer meta-methodological research on practice and opinions of Polish researchers on qualitative analysis and especially computer based analysis. Our results include the diagnosis of a dual gap within Polish sociology in the area of CAQDAS. First one is between image of CAQDAS in the methodological literature and in the opinions of the researchers themselves. Second gap is between the image among the users and actual practices of their use. There is also inconsistency between opinions commonly repeated in the methodological literature about close links between CAQDAS and GT and the lack of functions essential for the analysis inspired/required by the GT in CAQDAS.

Key words: qualitative research, qualitative data analysis, computer assisted qualitative data analysis (CAQDA), methodology of analysis, grounded theory